

Kšaft Hertvíka Zejdlice ze Šenfeldu

V červenci letošního roku spatřila světlo světa nová publikace *Malý poklad z velkého světa* s podtitulem *Renesanční šperky rodu Zejdliců ze Šenfeldu*, která obsahuje – kromě jiného – i zpracování historie polenské větve rodu Zejdliců. V rámci přípravy této studie z oblasti šlechtické genealogie pracoval autor s některými archivními prameny, které mají vypovídací hodnotu i pro dnešní čtenáře a nebyly dosud publikovány. Tak v minulých číslech sborníku *Polensko* otiskl autor dva inventáře polensko-přibyslavského panství z let 1603 a 1622. Za publikaci patrně stojí i kšaft (závěť, testament) nejvýznamnějšího člena rodu, Hertvíka Zejdlice ze Šenfeldu.

**Knižní supralibros
Hertvíka Zejdlice ze Šenfeldu,
Městské muzeum Polná, Po-FS 49.463**

Hertvík Zejdlic (asi 1545–1603) se díky svému celoživotnímu působení ve službách Habsburků dokázal vypracovat z nevýznamného rytíře, vlastního pouze statek Zvoleněves ve středních Čechách s několika desítkami osedlých poddaných, k povýšení do panského stavu a dostal se mezi nejvýznamnější úředníky v Českých zemích – byl dvakrát jmenován předsedícím zemského soudu (za rytířský a posléze znovu za panský stav), vykonával funkci direktora české královské komory, stal se i radou císařské dvorské komory, vrchním hejtmanem všech královských komorních panství v Čechách, podkomořím věnných měst a naposledy hejtmanem ně-

meckých lén. Ve své úřední činnosti se zabýval zejména správou královského majetku a vůbec finančními otázkami. Díky své oblibě u císaře

Rudolfa II. získal do svého vlastnictví řadu drobnějších statků ve středních Čechách, se kterými následně obchodoval. S pomocí značného věna své manželky a kontaktů mezi nejvlivnějšími šlechtici Čech se svými hospodářskými schopnostmi domohl tak rozsáhlého pozemkového majetku (roku 1587 koupil od Pernštejnů Choceň, v roce 1597 od Jáchyma Oldřicha z Hradce Polnou a Přibyslav a roku 1601 od Zikmunda Dobříkovského z Malejova drobnější Studenec), že koncem života patřil mezi deset nejbohatších šlechticů v Čechách, aniž by zanechal větší dluhy.

Roku 1573 pojal za manželku Markétu Zárubovou z Hustířan, s níž přivedl na svět nejméně deset dětí, které se dožily dospělosti – syny Hertvíka, Jana, Jindřicha a Rudolfa a dcery Esteru, Johanku, Elišku, Annu, Bohunku a Marii. V únoru 1601 zasáhla Hertvíka smrt jeho stejnojmenného syna Hertvíka mladšího, který se jediný po vzoru otce věnoval dvorské kariéře a jemuž pravděpodobně otec nejvíc důvěřoval, když jej pověřoval úkoly při správě svých pohledávek. Následujícího roku 1602 Hertvík provdal dcery Esteru a Johanku a oženil se i jeho syn Jan. V roce 1602 také postihl rozsáhlý požár Hertvíkovo město Choceň.¹ Nejspíš tyto rodinné změny a náhlý zásah osudu v Chocni přivedly Hertvíka k myšlence pořídit o svém majetku pro případ smrti kšaft – dnešní terminologií závět.

Svolení k pořízení účinné závěti si od Rudolfa II. vyžádal už 16. února 1591, kdy od císaře obdržel tzv. mocný list. Hertvíkův kšaft byl sepsán 26. února 1602 a zpečetěn dožádanými svědky – vesměs císařskými rady a přísedícími většího zemského soudu (Heřman z Říčan, Jan Sezima ze Sezimova Ústí, Ctibor Tiburci Žďárský ze Žďáru).² Kšaft byl i s mocným listem publikován v šedém trhovém kvaternu větších zemských desek už 31. ledna 1603,³ tedy nedlouho po Hertvíkově smrti, která jej zastihla 20. ledna téhož roku v Praze, kde pobýval kvůli zasedání zemského sněmu:

Já Hertvík Zeydlicz z Šenfeldu, na Polný, římského císaře Jeho milosti rada, Koruny české německých lén hejtman a císařové Její milosti jakožto králový český podkomoří.

¹ Krátce shrnuté údaje o životě Hertvíka Zejdlice jsou vesměs čerpány z publikace Štěpánek, Jan (ed.): *Malý poklad z velkého světa*. Polná 2020, kde jsou citovány i prameny a literatura.

² Starý, Marek: *Přední klenot zemský. Větší zemský soud Království českého v době rudolfínské*. Praha 2014, s. 221, 233–234 a 238.

³ Národní archiv, Desky zemské větší, i. č. 131, fol. K 13^v–K 19^v.

Oznamuji tímto listem všem, že spatřující nyní časy velmi nebezpečný, a že hodina smrti jednomu každému nejistá jest. Vidělo mi se za slušné za času paměti dobré a rozumu zdravého pořízení toto učiniti.

A předně poněvadž Pan Bůh Janovi synu mému k letům dospělým přijíti dání ráčil, znám to dobře, že oni jiní synové moji léta mající i let nemající,⁴ po smrti mé spravedliví nápadníci statku mého bejti mají a jsou, protož toho při tom zůstavuji a toto pořízení na větším díle, toliko o manželce mé milé a dcerách mejch také jakby se k sobě synové moji chovati měli, ve jméno Boží činím. A na ten mocnej list kterýž mám, od nejjasnějšího a velikomocného knížete a pána pana Rudolfa druhého z Boží milosti voleného římského císaře, po všechny časy rozmnožitele říše a uherského, českého, dalmatského, charvatského krále, arciknížete rakouského, markrabí moravského, lucemburského, a slezského knížete, a lužického markrabí, pána mého milostivého, jehož datum na hradě Pražským v sobotu po svatém Valentinu léta Božího tisícího pětistého devadesátého prvního:

Takto o tom řídím, poroučím a kšaftuji prosíce všemohoucího Pána Boha, aby tomu požehnati a mejm i manželky a dítek mejch milostivým ochránci v tomto životě i při hodině smrti naší bejti, a potom nás, slávy svý věčný pro zásluhy pána Ježíše Krista oučastný učiniti ráčil. Chci pak tomu, předně aby ty všechny zápisové dskami zemskými ode mě manželce mé milé, paní Markýte z Hustířan učiněný⁵ tak jakž v sobě znějí v své celosti zůstaly, a těch aby manželka má milá tak jakž znějí užila, však poněvadž sem na díle ten statek, na nějž se dotčení zápisové vztahují, prodal, a vostatek ho také prodati míním, protož jestli bych já sám za živobytí mého tejhž zápisův nepřevedl, aby to syn neb synové moji po smrti mé bez odtahův učinili a ty sumy paní materi své a manželce mé milé na jiném statku a vidí mi se na Chocenském, zjistili,⁶ tak aby manželka má milá ty předešlé zápisy propustila a synové moji škody i domluvy od těch, kdož ty statky ode mě koupili, na nichž týž zápisové jsou, se uvarovati mohli.

Nadto pak manželku mou milou, paní Markytu Zárubovou z Hustířan, pro její se ke mně ctný, šlechetný a poslušný chování, takto opatruji:

⁴ Zletili i nezletili.

⁵ Jsou myšleny zápisy dluhů peněz, které si Hertvík zapůjčil od své manželky kvůli realizaci nákupů statků, a dluh z titulu obvěnění (peněžitá suma, kterou šlechtic zajišťoval své manželce pro případ jejího odvdovění), které Hertvík zajistil na některých svých statcích.

⁶ Zajistili – moderní terminologií tedy aby zajistili matčiny pohledávky zástavním právem na jiném statku.

Jestli by mě pán Bůh dříve nežli ji z tohoto světa povolati ráčil, a ona stavu svého vdovského nezměnila, tehdy poroučím jí k užívání až do dojití let⁷ Rudolfa syna mého nejmladšího, statek můj Choceň, se vším k němu příslušenstvím, též Postolova a Plchovině, jakž jsem to všecko od pana Jana z Pernštejna a pana Václava Lukaveckého a paní Barbory Bukůvkový koupil, a ve dsky zemský to sobě uložený mám, na tento způsob aby manželka má milá, hned jakby mne pán Bůh z tohoto světa povolati ráčil, komorníka od desk zemských vzala a všechny svršky a nábytky, dobytky koňský a vovčí pohlaví a sumou všecko, což na téměř statku, v zámku i ve dvořích toho času bude, popsatí dala, a potom sobě lidi v poddanost uvedla, a toho všeho, jestliže by stavu svého vdovského nezměnila, až do dojití let syna mého Rudolfa, a pakli stav svůj promění, tehdy do téhož stavu změnění, v držení a užívání byla, a tu s dcerami mejmi bytnost svou měla, však aby téhož statku na stavení na rybnících ani na ničemž jiném, obzvláštěně pak na svršcích a nábytcích nezmenšovala nepouštěla, tak ani lesů mimo domácí potřebu nemejtíla.

A poněvadž jí mimo vychování⁸ nemálo zbejtí může, aby každého roku do dvou tisíc kop míšeňských z téhož statku, což dobře učiniti může, přichovala, z těch ročně na Rudolfa syna mého náklad náležitej činila a vostatek na úrok obyčejnej aby půjčila a toho všem synům mejm k dobrému, aby se o to, když let svejch všichni dojdou, rozdělili, potom postoupila.

Když by pak pán Bůh Rudolfovi synu mému k letům dvaceti⁹ přijíti dáti ráčil. A pakli by ho pán Bůh z tohoto světa dříve nežli by let svejch došel ráčil povolati, tehdy při počátku léta Páně tisícího šestistého desátého aby manželka má milá synům mejm, téhož statku mého chocenského a postolovského i plchovského postoupila.

Toliko k bytnosti své do smrti aneb do změnění stavu svého aby tyto pokoje na zámku Chocni měla: zejména: světnici, kdež nyní jest, která slove fraucimer, za ní komůrku nevelkou, a potom komoru druhou velkou, kdež dcery mé léhají, a za ní ještě jednu komoru a světnici zelenou, a z druhé strany téhož fraucimeru kancelářku, a komorou přehrazenou, kdež já líhávám, a za ní světničku malou, též i jeden sklep klenutej při zemi, kterej bude chtíti, aby měla, a tu věci své opatřiti mohla.

Však dvoru běstovského a vsi celé Běstovic, též i vsi Bošina s rybníkem bošínským i se vším k tomu příslušenstvím, kromě louky lickovský,

⁷ Až do dosažení zletilosti.

⁸ Výživy.

⁹ Podle redakce zemského zřízení z roku 1549 se u mužů šlechtického stavu nabývala zletilost dosažením 20 let věku. Rudolf Zejdlic ze Šenfeldu, narozený pravděpodobně roku 1590, měl dosáhnout zletilosti právě v roce 1610.

kteřáž při statku chocenským zůstati musí, a se všemi dobytky a domácimi svršky, což v tom dvoře bude, aby sobě nechala, a toho až do smrti své aneb do změnění stavu svého k těm úrokům, kteréž jí z těch jedenácti tisíc kop míšeňských ode mě dskami zemskými zjištěnejch, vycházeti mají, aby užívala.

A k tomu aby se jí z pivovaru chocenského každej tejden jeden sud piva bílého a drugej řídkýho bez zadržování vydával pod pokutou uvázání se v statek chocenskej od ní s jedním komorníkem desk zemských.

Než po smrti manželky mé milé, aneb po změnění stavu jejího, aby ten všecken svrchu psanej statek, totiž dvůr a ves Běstovice a ves Bošín, z jich příslušenstvím z ouplna zase na syny mé a jich dědice připadl.

Taky odkazuji a dávám manželce mé milé polovici šatův ložních s povlakami, též polovici ubrusů a ručníků a k tomu čtvrtěj díl všeho toho, což po mě od stříbra nebo na zlatě zůstane, a to ona bude moci vzíti a k svému užitku obrátiti vedle vůle své.

O dcerách svejch pak toto pořízení činím: Předkem paní Johance Dobříkovské z Šenfeldu,¹⁰ dceři mé milé, neb dětem jejím, mimo věno, po ní ode mě jmenované, ještě jeden tisíc kop míšeňských odkazuji, a ten aby jí po smrti mé v roce pořad zběhlým, od synův mejch, aneb pánů poručníků jich dán a vyplacen byl.

Jiné pak dcery mé aby při paní materi své, dokud živa bude, aneb do vdání svého zůstaly. A synové moji aby po smrti mé statek zvolenskej i horoměřskej,¹¹ poněvadž od jiných statků jich daleko leží, jestliže bych já toho sám neprodal, jak budou moci nejdráž prodali, a z tý sumy každý dceři mý aby pět tisíc kop míšeňských odvedli; tak aby jich každá tomu komu se jí líbiti bude (však s radou a vědomím bratří svých a pánů poručníků jim nařízených) půjčiti mohla a úrok z nich brala a jeho užívala, než od sumy hlavní nic utráceti aby nemohla, tak, aby každé těch pět tisíc kop míšeňských, kdyby se s radou přátel svých poctivě vdáti měla, zůstalo, toliko věno co se za slušný uzná, aby z nich po jedné každé bylo jmenováno.

Svatební pak veselí i vejpravu náležitou jedné každé dceři mé bratří její aby společně poctivě vykonali. Vostatní pak suma, co se za Zvoleněves a za Horoměřice s jich příslušenstvím utrží, a což jí po zaplacení každé dceři mé pěti tisíc kop míšeňských zůstane, ta aby na úrok půjčena byla a až do rozdílu synův mejch v celosti zůstala.

¹⁰ Johanka Zejdlicová ze Šenfeldu se provdala roku 1602 za Viléma Dobříkovského z Malejova.

¹¹ Starý rodový statek Zvoleněves poblíž Kralup nad Vltavou a Horoměřice u Prahy, které získal Hertvík do rodového držení „na dva životy“.

Jestliže by pak synové moji toho, což se svrchu píše, dcerám mejm a sestrám svejm v půl létě po smti mé nevykonali a těch pět tisíc kop míšeňských každé zouplna neodvedli aneb sami pod úrok obyčejnej, jestliže by která na tom přestati chtěla, jim nepojistili, tehdy bude se moci jedna každá z nich léta mající pro nedosti činění jí tomuto mýmu odkazu sama a na místě let nemající paní mateř její aneb páni poručníci níže psaný, na díle nebo všeckny v díl statku mého v kterej a jak mnoho koli chtěti budou, uvázati a ten držeti a jeho užívati, dotud dokud by se tomu což se nahoře píše dosti nestalo.

Však uměla-li by která koli z dcer mejch dříve vdání poctivého, tehdy ta suma nahoře psaná jí ode mě odkázaná na syny mý a nebo jich dědice mužského pohlaví, aby zase zouplna připadla, z kteréž oni dále ouročiti ani žádnému nic dáti povinni nebudou.

Nad týmiž pak dcerami mejmi, kteréž by po smrti mé nevdané zůstaly, činím poručníky, předně manželku mou milou, paní Markýtu Zárubovnu z Hustířan, a mé důvěrné pány a přátely, urozeného pána pana Adama z Šternberka na Bechyni a Sedlci, nejvyššího sudího Království českého, pána pana Karla Zárubu z Hustířan na Seči a Radimi, Jeho milosti císařské kraječe, a urozené a statečné rytíře, pana Kryštofa Vratislava z Mitrovic na Lochovicích a Protivíně, Jeho milosti císařské radu, pana Jindřicha Jiřího Zeydlíce z Šenfeldu a na Kozomíně, pana Ladslava Zeydlíce z Šenfeldu na Chvatěrubech, Jeho milosti císařské panatýra, a pana Vilíma Dobříkovského z Malejova a na Dobříkově.¹² A k tomu také syny mé všechny a jich milostem a jim se toho, mimo jiné, důvěřuji a prosím, aby dcery mé náležitě opatrovali. Tolikéž ty páni vejš jmenovaný manželku mou milou i syny mé, aby sobě věrně poručené jmíti ráčili a jich v jejich potřebách neopouštěli.

Také kdyby který z synův mých statek sobě nebo mladšímu bratru náležitě chtěl mrhati a utráceti, toho aby přístně k lepšímu hospodarování napomenouti, a nechtěl-li by napravit, tehdy na Jeho milost císařskou jako krále českého, aneb na soud zemský aby to vznýsti a co budou moci ve všech příležitostech dětem mejm dobrého učiniti, to vykonati ráčili, za to snažně jich prosím.

Toho pak také z obzvláštní potřeby doložiti musím, jestliže by mne pán Bůh z tohoto světa povolati ráčil, dříve nežli by Jindřich syn můj let svých došel, a kdyby se statek polenskej a přibyslavskej od Jana syna mého, tak jak toho potřeba ukazuje, dobře neopatroval, tehdy jich milosti

¹² Adam ze Šternberka byl Hertvíkovým přítelem, který figuroval jako prostředník při několika majetkových jednáních Zejdliců. Karel Záruba byl Hertvíkův švagr, Kryštof Vratislav z Mitrovic, Jan Jindřich Zejdlic a Ladislav Zejdlic Hertvíkovi synovci a Vilém Dobříkovský jeho zeť.

pánův poručíkův veš psanejch a ode mě nařízenejch prosím, aby to na jeho milost císařskou jakožto krále českého, neb na jich milost nejvyšší pány úředníky a soudce zemské vznýsti a to způsobiti ráčili, aby se tejš statek polenskej i přibyslavskej se vším k tomu příslušenstvím, tak jakž to na díle ode mne rozepsáno jest, na dvě rozdělit a jedna polovice téhož statku aby se Janovi synu mému k užívání nechala, a druhá polovice Jindřichovi synu mému k dobrému až dojití let jeho se opatrovala, a po dojití let jeho jemu se postoupila.

Neb to jest vůle má, poněvadž jsem statek můj chocenský k držení a užívání manželce mé milé až do dojití let Rudolfa syna mého (jestliže by v tom čase stavu svého vdovského nezměnila) odkázal, aby se synové moji Jan a Jindřich o statek polenskej se vším jeho příslušenstvím spolu podělili, tak aby jeden na Přibyslavi a druhý na Polný, až do týchž let dojití Rudolfa syna mého, bytností byli. A teprv kdyžby pán Bůh Rudolfovi synu mému k letům přijítí dátí ráčil, aneb jestliže by z dopuštění Božího dříve dojití let z tohoto světa sešel, aby se dokonale oni nebo dědicové jejich o statek po mně pozůstalej rozdělili.

Však kdyby kterého z nich synův meich pán Bůh bez dědicův mužského pohlaví z tohoto světa povolati ráčil, dříve než by dokonale s bratřími svejmi rozdělen byl, tehdy nicméně aby každý syn můj manželce své i s věnem do desíti tisíc kop grošův českých a každé dceři své, dal-li by mu je pán Bůh, po pěti tisících kopách groších českých, z dílu svého, mohl odkázati, vostatek pak aby na bratří nebo bratra jeho připadlo.

Toto pak vymínění obzvláštěně proto činím, že bych rád, aby synové moji v svornosti a v lásce spolu zůstávali, paní mateře své a pánův poručíkův poslouchali, nebo utratiti jest snadno, ale zase nabytí vzláště tomu kdo se utráceti naučí, velmi těžko přichází, protož v tom i ve všem jiným za Božské požehnání a ochranu pána Boha snažně prositi mají.

A když mne pán Bůh z tohoto světa povolati ráčí, rád bych, aby tělo mé v kostele polenským, tu kdež jsem sobě sklípek udělati dal, v němž již tělo mrtvé Hertvíka syna mého milého odpočívá,¹³ taky pochováno bylo, a to beze vsí pejchy, nádhernosti a kvasu, toliko sprostně, pobožně a křesťansky.

Však při tomto kšaftu mým tý moci sobě pozůstavuji, jestliže bych listem pod pečeti svou a s podpisem ruky méj kterej artykul v tomto kšaftu dostavený chtěl změnití, něco přidati a nebo ujítí, též osobě neb osobám

¹³ Hertvík Zejdlíc nechal po získání polenského panství vybudovat v děkanském kostele Matky Boží rodinnou hrobku, kam byl jako první člen rodu uložen roku 1601 syn Hertvík mladší.

do dvou tisíc kop grošův českých odkázati, aby to tak stálý a pevný bylo, jako by v tomto mým kšaftu bylo napsáno.

A naposledy i tý moci sobě pozůstavuji, kdybych tento kšaft změnil a jinej učinil, aby tento proti poslednějšimu nížádný moci neměl, než neudělal-li bych jiného, tehdá prosím aby tento můj kšaft ve dsky zemské po mé smrti brzo vložen a vepsán byl.

A aby páni poručníci nahoře psaný jako moji milí páni a přátelé ráčili by mne památku jmíti, ta jest vůle má a o tom poroučím, aby každému z jich milostí synové moji koflík pěkněj stříbrnej pozlacenej s mejm erbem udělali dali, a co nejdřív možné každému z jich milostí jej odvedli.

S týmž se pánu Bohu svému k šťastné a pobožné smrti, manželku pak a dítky i všechny přátele své milé, též i čeládku svou a poddané v mocnou Božskou ochranu pokorně poroučím. Tím ráčím se pro zásluhy pána Ježíše Krista nad námi všemi smilovati, duchem svým svatým nás těšiti a posilňovati, na tomto světě v své Božské ochraně jmíti a po časném životě ráčiž se nám všemohoucí pán Bůh v nebeské slávě a věčné radosti dáti shledati Amen.

Pro důvěrnost toho, že v tom což se svrchu píše má celá a dokonalá vůle jest, pečeť mou vlastní k tomuto kšaftu jsem přitiskl. A pro lepší toho důvěrnost dožádal jsem urozených pánův, pána pana Heřmana nejstaršího z Říčan na Kosově Hoře, Staré Červené Řečici a Novém Rychnově, jeho milosti císařské rady, pána pana Jana Sezimy z Sezimova Oustí a na Austí, dědičného kraječe Království českého, a jeho milosti císařské rady, a urozeného a statečného rytíře pana Tyburcího Žďárského ze Žďáru na Kladně a Kyšicích, jeho milosti císařské rady a hejtmána Menšího města Pražského, že jsou také pečeti své k tomuto kšaftu mému, však sobě dědicům i budoucím svejm beze škody, ráčili dáti přitisknouti.

Kterýž jest psán v Praze v outerý po neděli postní Invocavit, léta od narození syna Božího tisícího šestistého druhého.

Hertvík Zeydlic rukou vlastní, Heřman nejstarší z Říčan, Jan Sezima z Sezimova Oustí, Tyburcí ze Žďáru

Pokud shrneme obsah kšaftu, nařídil Hertvík dědickou posloupnost svých žijících tří synů Jana, Jindřicha a Rudolfa. Situace však byla komplikována tím, že Jindřich a Rudolf nebyli roku 1603 ještě zletilí, a zděděné statky tak mohli v době Hertvíkově smrti spravovat jenom starší syn Jan a vdova Markéta. Hertvík proto stanovil, aby syn Jan spravoval větší část majetku – panství Polná-Přibyslav, a to až do nabytí zletilosti prostředního syna Jindřicha (nejspíš někdy v letech 1605 nebo 1606); tehdy se měli podělit tak, že jeden z nich bude užívat Polnou

a druhý Přibyslav s přináležejícími vesnicemi. Vdově Markétě vymezil Hertvík užívací a požívací právo na panství Choceň s přináležejícími statky Postolov a Osluchov, a to až do nabytí zletilosti nejmladšího syna Rudolfa, k čemuž mělo dojít v roce 1610. Ustanovené společenství statků mělo podle Hertvíkovy poslední vůle trvat právě až do roku 1610, kdy mělo dojít k definitivnímu rozdělení majetku mezi syny, a to i kdyby se nejmladší Rudolf léta 1610 nedožil. Vdova Markéta s neprovdanými dcerami pak měly od té doby zajištěno právo bydlení ve vymezené části zámku v Chocni s deputátem z tamějšího pivovaru a až do smrti nebo provdání vdovy i užívání vsí Běstovic a Bošína. Od českomoravského pomezí značně vzdálené statky Zvoleněves a Horoměřice měly sloužit ke zpeněžení a vyplacení slušného věna Hertvíkovým dcerám.¹⁴

Žalostný stav zámku ve Zvoleněvsi, 2007 (Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště Středních Čech v Praze)

Za zvláštní pozornost stojí Hertvíkův pokyn týkající se prostého pohřbu, který svědčí o jeho skromnosti a šetrnosti, a zejména pak

¹⁴ Zvoleněves roku 1604 Jan Zejdlic skutečně prodal, Horoměřice však měly být vyplaceny už roku 1598 zpět do držení strahovského kláštera, což kšaftu ale neodpovídá (Sedláček, August: *Místopisný slovník historický Království českého*. Praha 1909, s. 237).

synům zanechaná moudrost „*utratiť jest snadno, ale zase nabyťi vzláště tomu kdo se utráceti naučí, velmi těžko přichází*“, představující Hertvíka jako poučeného ekonoma, který si musel největší část majetku vydobýt vlastní pílí.

Dne 5. února 1603 se Markéta Zejdlicová z Hustířan za asistence komorníka zemských desk Václava Straky a císařského rady a komorníka Adama mladšího z Valdštejna ujala choceňského panství s Postolovem a Osluchovem.¹⁵ Mezi vdovou Markétou a nejstarším žijícím synem Janem však došlo hned zpočátku k napětí ohledně správy rodového majetku, které řešil císař Rudolf II.¹⁶ Snad i proto vdova zakoupila hned roku 1604 vlastní statek Koldín s nově přestavěným zámekem.¹⁷

S rozdanými kartami zamíchala nenadálá smrt. Roku 1606 byla připravena smlouva o dělení choceňského statku se synem Jindřichem, který v té době dovršil 20 let věku, a stal se tak zletilým. K její realizaci však nedošlo, neboť na Jindřicha se 7. září 1606 zřítla klenba lázně v přibyslavském zámku a přišel o život; lázeň si nechal vystavět sám Jindřich, pravděpodobně v souvislosti s převzetím přibyslavského statku do vlastní správy podle otcovy závěti.¹⁸ Osud mu však nepřál, tak jako žádnému z Hertvíkových dětí. Polnou i Přibyslav tak spravoval i nadále starší syn Jan.

Dne 26. března 1610, po nabytí zletilosti nejmladšího syna Rudolfa, došlo k uzavření rodinné smlouvy o dělení majetku a zajištění zaopatření vdovy Markéty a neprovdaných dcer. Starší Jan si ponechal polensko-přibyslavské panství a Rudolf se měl ujmout správy panství Choceň. Jejich matka Markéta se i s dcerami stáhla z choceňského zámku na Koldín, když se oba synové zavázali vyplatit jí na vyrovnání jejich pohledávek sumu 15.000 kop míšeňských grošů a poskytovat jí z panství Choceň deputát.¹⁹

Dohodnuté rozdělení však netrvalo dlouho. Starší Hertvíkův syn Jan zemřel už někdy mezi lety 1610–1612.²⁰ Protože nezanechal potomky, stejně jako zemřelý Jindřich, soustředily se veškeré rodové majetky do rukou nejmladšího Hertvíkova syna Rudolfa, který jediný

¹⁵ Národní archiv, Desky zemské větší, i. č. 131, fol. K 15^v – juxta.

¹⁶ Novotný, David: *Když zemřel podkomoří... Spory v rodině Žejdlců ze Šenfeldu po roce 1603*. Polensko, roč. XVII, č. 1, s. 1–5.

¹⁷ Národní archiv, Desky zemské větší, i. č. 180, fol. L 16.

¹⁸ Moravský zemský archiv v Brně – Státní okresní archiv Jihlava, Archiv města Polná, i. č. 263 (Listář města Polné), pag. 162.

¹⁹ Národní archiv, Desky zemské větší, i. č. 183, fol. M 29 a následující.

²⁰ Národní archiv, Komorní soud, i. č. 22, fol. C8–C10, zápis z dubna 1612 zmiňuje Jana Zejdlice jako zemřelého.

z bratří zůstal naživu. Život tím přinesl zajisté jiné řešení, než které si Hertvík Zejdlic pro své potomky při psaní kšaftu v roce 1602 přál.

Tragický osud Rudolfa Zejdlice, kterým polenská větev rodu v roce 1622 vymřela po meči, by byl již předmětem jiného příspěvku.

Jan Prchal

Moje vzpomínka na muzejníka Bedřicha Neubauera, zvaného „Indián“

Panu Neubauerovi jinak než Indián v Polné neřekli a on se to-muto oslovení nikterak nebránil. Víím, že vyprávěl, kterak se za svého pobytu v Americe poranil, když při výpravě do Skalistých hor spadl ze

**Bedřich Neubauer (1890–1960),
sbírka autora**

skály. S oblibou vykládal, že ho těžce zraněného našli indiáni, dovezli do vesnice, kde mu polámanou nohu sice vyléčili, ale již nikdy dobře nechodil. Kulhal a nosil hůl. Maminka zase říkala, že si událost upravil, prý si nohu poranil v Chicagu při autonehodě, když rozvážel pečivo ze svého pekařství, které tam provozoval.

Indián k nám do rodiny občas docházel, hlavně za maminkou (Anna Prchalová, rozená Neubauerová), protože byli střílnata, jak říkali. Pamatuji se, že se oslovovali „Ando“ a „Bédo“; hovory byly srdečné a někdy i dlouhé. Já jsem coby malý capart Indiána zkoumal svýma dětskýma očima opatrně a malinko bojácně. Svou vysokou postavou vzbuzoval respekt

a přitom měl to, čemu se říká charisma. Když jsem jako chlapec při jeho návštěvě něco chtěl, nebo i zlobil, a tak zasahoval do jejich rozprávek, říkal mi: „Kluku, nezlob, na, tady máš padesátník a jdi si koupit

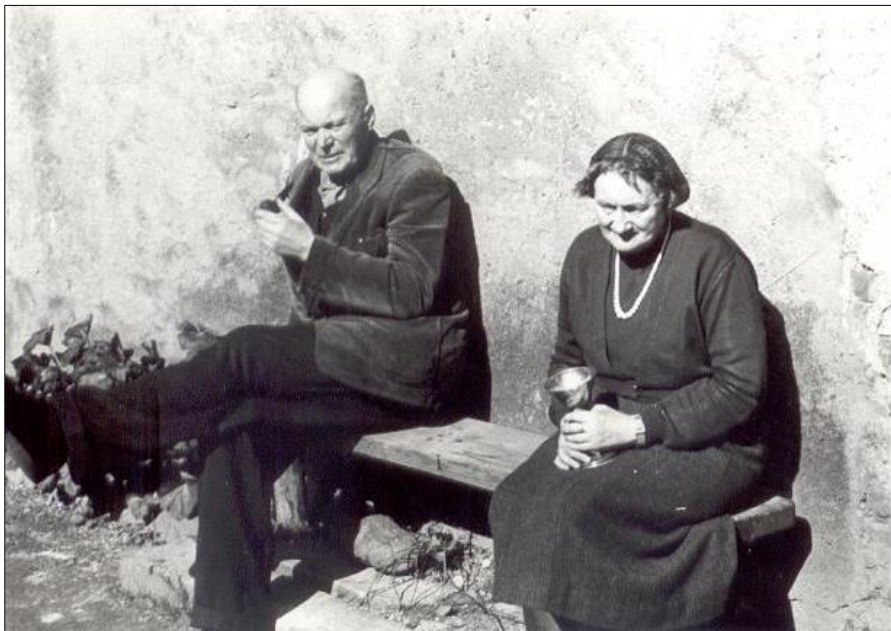
limonádu.“ Vybavuji si, že mě jinak než „kluku“ neoslovoval. Indián Neubauer také získal od mých rodičů při několika návštěvách přemlouváním pro muzeum nějaké staré broušené sklenky, těžítka, v nichž byly zalité kytičky, několik starých neopravených hodin, které otec dostal od souseda – hodináře Grosse, polenský kroj, jakési staré krajky, vyšívané babičkou, staré mince, porcelán a jedny staré, rozeschlé housle... Víím, že jsme různé předměty několikrát s bratrem do muzea donesli, některé si pan Neubauer osobně odnášel. S kamarády, Jirkou Dvořákem, který byl o rok starší, a Oldou Klementem, jsme vozili do muzea na dvoukolové káře staré hodiny z kůlny pana Grosse. Byly to hodiny různých tvarů a velikostí, zákaznicky mnoho let nevyzvednuté, často již v dezolátním stavu – rozeschlé, poškozené. Přemísťování všelijakých rozličných hodinových výrobků či jejich částí domlouval s hodinářem Grosse mým tatínkem. Nejhorší byl pro nás, malé kluky, nájezd před kinem na první a poté na druhé nádvoří zámku! Jirka Dvořák byl silnější, ten káru táhnul, a já s Oldou jsme tlačili. Když jsme hodiny s velkou námahou do muzea dopravili, vyšel ze dveří Indián a velmi opatrně až důstojně hodiny z káry odebíral a pozvolna odnášel do vstupní místnosti muzea. My jsme posedávali na lavičce, neb jsme na ty „skvosty“, jak říkal, nesměli již sáhnout. Kdyby tak věděl, že nám některé při převozu z káry vypadly na zem! Indián staré hodiny sbíral i opravoval a víím, že již tenkrát tak jistě činil s úmyslem celou svou sbírku věnovat muzeu. A tak se později i stalo!

Indián byl v Polné váženou osobností. Uznalí lidé jej uctivě zdravili a on, když vyndal dýmku z úst, s úklonem odpovídal. Ta dýmka totiž jakoby s ním byla srostlá a stejně tak i hůl. Mně to tak připadalo.

Indián pro muzeum doslova žil! Alespoň to říkal tatínek a ten když něco sdělil, vždy to byla pravda. Proto jsem si tato slova zapamatoval. Ostatně, stejně tak smýšleli i mnozí lidé v Polné. Jenže! Některým neuznalým obyvatelům byl Indián trnem v oku.

V listopadu 1959 byl na základě žádosti MNV v Polné (iniciátorkou byla údajně prof. Květa Rérychová), zasláné na okresní národní výbor, Indián odvolán z funkce správce polenského muzea. Již v létě roku 1959 se prý šušovalo, že dojde v muzeu k nějakým personálním změnám. Lidé, kteří se chtěli Indiána zbavit, protože „...při provádění návštěvníků preferoval vycpané dvojhlavé tele před dějinami KSČ a síní dělnických tradic“, požadovali, aby byl vedoucím polenského muzea člověk s vysokoškolským vzděláním. To se koncem roku událo a na místo Indiána nastoupil ještě v listopadu jistý Matěj Hutr. Maminka pak často litovala, že muzeu věnovala tolik rodinných „pokladů“. V Pamětní knize města Polné je záznam, že: „...po pomluvách odstoupili

z *Muzejního spolku K. Tesařová a sl. Klusáčková*“. Tvrdilo se, že stáli za Neubauerem, a demonstrativně tak odmítali přijmout za vedoucího muzea „cizího člověka“.

Bedřich Neubauer s Karolinou Tesařovou, sbírka autora

Pamatuji se, jak k nám Indián přišel před Vánoci roku 1959 a mamince si stěžoval, že ho „vyhodili“ z muzea, a že to má za to, co pro Polnou udělal, za všechny ty dary a peníze, které do muzea vložil. Maminka pak po jeho smrti poznamenala, „...že ho to zabilo, že se utrápil“. Říkala, že to stále nemohl pochopit, jak se ho nepěkně zbavili. Víím, že se s profesorkou Rérychovou neměli rádi, a říkalo se, že Indiána chodí do muzea poučovat a usměrňovat. Snažil jsem se později dohledat nějaký doklad z té doby, který by potvrdil, že popud ke změně správce muzea skutečně vyšel od paní Rérychové. Žádný takový dokument jsem však přes veškeré úsilí nenalezl. Nic tedy nepotvrzuje onu „šeptandu“, která prolétla Polnou. Osobně se domnívám, že by takového činu paní profesorka nebyla schopná. Kdo se tedy přičinil o vyloučení Indiána z muzejní správy, kdo z tehdejších místních komunistických mocipánů byl natolik neobjektivní, že měl zájem Indiána nezaslouženě doslova odklidit, je velkou neznámou.

V období 1975 až 1980 jsem paní Rérychovou často navštěvoval u ní doma. Věnovala mi řadu zajímavých dokumentů z pozůstalosti Břetislava Rérycha, některé staré pohlednice a publikace, také rukopisy, které jsem ještě za pana Bohuslava Hladíka věnoval do muzea. Byla ke mně vždy hodná a laskavá. Ani od lidí, kteří paní Rérychovou dobře znali, jsem nic nepěkného o ní neslyšel. Pouze Jan Krátký zmínil ve svém skvělém díle „Můj klukovský život na Zámku v Polné“, že: „...vztah prof. Květy Rérychové k zámeckým lidem nikdy neoplýval srdečností, byl více formálním, trochu panským. Při řízení v muzeu vystupovala dost panovačně. Často jsem byl svědkem, když mnozí její spolupracovníci mluvili o záležitostech v muzeu: „...chce to tak Květa, tak se to musí udělat!“ Říkal to i pan Neubauer.“ Fakt je, že jako žáci základní školy jsme se jí coby ředitelky školy báli.

Bylo mně deset let, když Indián – Bedřich Neubauer, dobrý člověk a zapálený muzejník, v srpnu roku 1960 zemřel. Moje chlapecká léta odvál čas a musím přiznat, že za svého života jsem rovněž, stejně jako Indián, poznal lidi povahy dobré, ale i zlé – závistivce, pomlouvače a sužovatele. Jsem však přesvědčen, že lidí s vytříbeným charakterem, slušných a laskavých je na světě přece jen víc!

František Půža

Hladová léta na panství polensko-přibyslavském¹

Druhá polovina 18. století přinesla českému venkovu mimo jiných pohrom v letech 1770–1772 též nedostatek životních potřeb, jako důsledky všeobecné neúrody ve střední Evropě. Nedostatek, bída, hlad se všemi svými důsledky zanechaly v lidu trpkou, trvalou vzpomínku. Léta ona zvana pro paměť mezi lidem „léty hladovými“. Ochranným vrchnostem připadla úloha diktovaná nejen jejich postavením a zájmem, ale i vládními nařízeními postarat se o výživu svých poddaných.

Na panství polensko-přibyslavském neměli poddaní už na jaře 1770 ani zrno žita ke své obživě, natož k setí. Povšechně jedl se jen chléb ovesný. Oves k potravě a k setbě musel se jim vydávat z panských sýpek. Nejinak bylo i jinde. Úřady ve snaze zavést stejnoměrné

¹ Příspěvek pochází z písemné pozůstalosti MUDr. Františka Půži (1872–1932), uložené ve Státním okresním archivu v Havlíčkově Brodě, fond Půža František, MUDr., Přibyslav (osobní písemná pozůstalost), kart. 3, i. č. 103 – Drobnosti z dějin panství polensko-přibyslavského.

rozdělování potravin daly si předložit výtahy obročních úřadů panských o jejich zásobách obilí.

V únoru roku 1771 píše vrchní hejtman Josef Cikán knížeti Karlu z Ditrichštejna, že za svého 34letého úřadování nepamatuje bídu a nedostatek poddaných tak veliký, jako v tomto roce. Žito, ječmen a hrách se v předešlém roce pro přílišné mokro neurodily. Poddaný co sklídl, strávil už v létě. K setí mu ničeho nezbylo, tím méně, aby mohl něco odprodat. V jiných letech, i prostředně úrodných, kryje se v naší hornaté krajině potřeba, mimo pšenici a ječmen, a poddaný může nadbytek na trzích v Německém Brodě zpeněžit. Odtud nebo z Čáslavi a Kutné Hory dováželi si pak pšenici. Od předešlé žně není jednoho hospodáře, který by jedl jiný chléb než ovesný. Aby nezůstávala pole na léto úplně neosetá, nařídil vrchní úřad, aby poddaní uchovali zásobu ovsa 1500 mír, kterou by při letní setbě potřebným vypomohli. K setí bylo by zapotřebí 2150 mír žita, 2000 mír ječmene, 150 mír hrachu a 800 mír ovsa. Panství mělo v zásobě 331 mír žita a 3428 mír ovsa. Hejtman navrhoval, aby přebytek zapůjčil se potřebným poddaným.

Vrchnosti byly takřka denně patenty úřadů vybízeny, aby pod uvalením císařské nemilosti vypomáhaly poddaným k setbě a k výživě a hleděly, aby nezůstalo ani jedno pole neoseto.

Hejtman sděluje, že bylo pro něho velmi trapné podívání, když denně tolik lidí žebralo u něho o žito, oves a ječmen. Vyčerpav zásoby, odkazoval poddané na krajský úřad, aby tam prosili o urychlené zaslání obilí z Uher. Bylť císař Josef II. nařídil, aby se žito dováželo z Uher, a sice míra za 2 zl. 45 kr. těm poddaným, za které se vrchnost zaručí, že obdržené obilí v příštím roce 1772 hotově zaplatí. Dokud poddaní mysleli, že budou moci výpůjčku uhradit *in natura* v zrní, přihlásilo se jich o žito veliké množství. Jakmile ale uslyšeli, že budou muset složit za ně peníze, odřekli z velké části přihlášku z obavy, že nebudou moci peníze do té doby sehnat. Však přesto byl hejtman nucen zapůjčit potřebným koupěchtivým z panských prostředků 1000 zl. a z kontribučenských peněz 1500 zl.

Dovoz obilí z Uher byl ztížen nedostatkem dobrých potahů a povozů. Přivezené obilí smělo se prodávat jen za přítomnosti vojenského úředníka vyslaného krajským úřadem, a to za cenu úředně stanovenou. Míra pšenice platila se za 2 zl. 45 kr., žita 2 zl. 30 kr., ječmene za 2 zl., hrachu za 2 zl. 30 kr., ovsa za 1 zl. Došlé obilí nepostačovalo na osetí. Zůstalo proto roku 1771 mnoho poddanských pozemků neoseto a neobděláno. Kdyby se mělo vydat poddaným obilí dle jejich potřeb, nestačila by k tomu prý půjčka 20 tisíc zlatých. Mimo to bylo známo, že se uherský ječmen k setbě v naší hornaté krajině nehodí.

Byla-li bída veliká, stupňovala se, přidružilo-li se k ní ještě jiné neštěstí. Roku 1771 vyhořeli Vavřinec Kamarád, Jan Peřina a Tomáš Wasserbauer ve Velké Losenici. Neměli zrno na zasetí. Úpěnlivě prosili knížete o výpomoc. K nim připojila se celá obec velkolosenická. Prosi knížecí vrchnost o 200 mír žita. Kdyby ho nebylo, aspoň o půjčku 500 zl. Sdělují, že trpí nouzí, kterou nelze vypsát, takže ani člověk, ani hovado nebude moci dlouho ji snášet. Zároveň prosili o 2–3 staré koně, kterými by mohli vykonávat robotu.

Dne 11. června 1771 prosí obec Poděšín s rychtářem Ondřejem Sobotkou a konšelem Rudolfem Jarošem, pak Jakub Dobrovolný rychtář a Jakub Kuba konšel z Rosičky, rychtář Štefan Wasserbauer a konšel Jiří Čejka jménem zastoupených obcí o knížecí příspěví, by každému sedláku těchto osad byly prodány 2 míry žita a 1 míra ječmene, celkem 64 mír žita a 32 míry ječmene za tutéž cenu jako jiným poddaným, neboť nemají už nic v domě než po jednom kousku dobytka. Jinak jim hrozí žebrota. Je prý sice možno dostat uherské obilí za 2 zl. 45 kr.; jakmile však dojde nějaká fůra s takovým obilím, čekají na ni stovky lidí, takže dostane se na souseda $\frac{1}{2}$ míry, nejvýše 1 míra, která, poněvadž u robotujícího sedláka nic jiného k jídlu se nenalézá, rychle se stráví. Na týdenních trzích prodává se sice obilí po 5 zl. míra, v selských domech však mimo toho kousku dobytka ničeho není, co by se mohlo odprodat a obilí za tu cenu koupit. Za přenechané obilí hodlaly zmíněné obce složit 100 zl. ihned, ostatní při odebrání obilí. Sedláci v nouzi odvážili se jít s touto prosbou až ke knížeti do Mikulova. Kníže nebyl jejich návštěvou příliš potěšen. Bylo přede žněmi, panské sýpky byly prázdné. Ze všech svých moravských panství podařilo se přece sehnat 400 mír žita, a sice z Kanic 200 mír, ze Židlochovic (Selovic) 100 mír a z Pohořelic 100 mír. Vida velikou nouzi, uvolil se kníže obilí prosebníkům prodat, míru po 2 zlatých. Tito si je hned povozy odvezli.

Po žních se nedostatek poněkud zmírnil, ač nouze o potraviny nepominula, poněvadž všechna osevná plocha nebyla na panství obdělána. Bída se opakovala i příštího roku 1772.

Kníže Karel přede žněmi roku 1771 přemýšlel a radil se, jak by se dalo pohromě pro příští rok čelit. Nejprospěšnější dle jeho názoru by bylo veškerou sklizeň poddaným odejmout. Sedláku ponechán by byl nárok na obilí pro chléb a setbu ze získaných zásob, měl by kontribuci předem zaplacenou a nemohl by své žito hned po sklizni zašantročit a pod cenou prodat. Nahlížel však, že poddaní by se tomuto nátlaku těžko podrobili, ač by to bylo k jejich prospěchu. Jiný prostředek ke zmírnění nouze spatřoval v ustanovení, aby sedláci byli povinni obilí chystané na podzim k prodeji postoupit dobrovolně vrchnosti, třeba za

cenu poněkud vyšší než běžnou, a ne překupníkům lichvářům. V pádu potřeby a nouze obdrželi by obilí za tutéž cenu od vrchnosti zpět. Zůstalo však pouze při návrzích.

Zásoby obilí po sklizni roku 1771 byly záhy vyčerpány. Lidé živilí se vším možným. Z nedostatku vypukly v zimních měsících 1771–1772 epidemické nemoci z hladu. Kníže poručil, aby v každé vesnici vyprázdněn byl pro nebožáky zvláštní domek, v němž by byli nemocní uloženi a ošetřováni panským felčarem. Léky pro ně aby byly brány na účet panského důchodu a brány z Polné, budou-li zde správně připravovány, jinak z Jihlavy neb odkudkoliv. Také bylo rozdáno zdarma nemocným na Polensku léků z jihlavské lékárny za 31 zl., na Přibyslavsku za 70 zl., pro Sopoty a Ždírec za 30 zl. Nejkrutěji řádila epidemie v prvním čtvrtletí roku 1772. Ke konci března počala ochabovat. Zuřila ještě v Dobroutově a v Hluboké. Od 1. dubna do konce června 1772 zemřelo na ni na panství 492 osob, v prvním kvartálu mnohem více. Počet není znám. V letních měsících značně epidemie ubylo, ač trvala dále.

Velká ztráta lidských životů následkem panující epidemie byla citelná i při panském hospodářství. Nejvíce zemřelo podruhů, což je vysvětlitelné. Mezi nimi, bezzemky, panoval největší nedostatek potravin. Z dřívějšího počtu 300 zbylo jich robotujících 40. Hejtman vypočítal, že úmrtími v letech 1770–1772 ztratilo panství 10 tisíc robotních dnů s potahem a ruční práce na úkor pozůstalých poddaných. Jedenáct rolnických živností vymřením rodin úplně osiřelo. Musely být osazeny novými majiteli. Vrchnost musela jejich role obdělát pomocí robotních potahů a zaset sama za náhradu zrní po sklizni. V dubnu 1772 přenechal kníže polenským poddaným 800 mír ječmene z Židlochovic a Kanic. Počítal jednu míru za výhodnou cenu 1 zl. 30 kr., nebo oproti vrácení zrna na podzim. V květnu 1772 bylo na panství 905 osob trpících hladem.

Vrchní hejtman žádal zemskou vládu, aby se přičinila, by páni stavové poskytli polenským kontribuentům 4% půjčku 4000 zl. na zakoupení obilí. Dne 3. května žádal 500 mír žita neb ječmene k rozdělení pro 905 hladovějících. Na své žádosti nedostal ani peněz, ba téměř ani odpovědi. Zemští stavové odepřeli podporu, ježto prý je vrchnost bohatá.

Žito roku 1772 málo sypalo, neb ještě dne 12.–13. července uhodil v noci mráz. Dne 24. srpna poškodilo úrodu velké krupobití, které se nad Polnou, Zábornou a Hrbovem sneslo. V Dobroníně a Německém Šicendorfu vypukl mor mezi dobyt看. V zrní určeném pro zimní setbu objevili se červi. Muselo se proto zrna míchat s vápnem.

Kontribuční sýpky¹

V době trojdílného hospodářství, kdy ještě brambory se neznaly, neúroda vždy těžce dolehla na celé kraje. Zrní, kteréhokoliv druhu, použilo se za nedostatku k ukojení hladu ve formě všelijaké. Když nastala pak doba setí, byly selské sýpky prázdné. Vrchnosti záleželo na tom, aby poddaní své pozemky obdělali, aby jí mohli z výtěžku odvést vyměřené urbaniální dávky. Ve vlastním zájmu byla proto nucena potřebným poddaným obilí k setí zapůjčit ze svých vlastních špejcharů. Kupříkladu roku 1655 musela vrchnost zapůjčit poddaným na panství oves k osetí, poněvadž dle zprávy polenského vrchního hejtmana Bedřicha Vavřince Smilkovského z Palmberka neměli většinou ani hrst ovsa k setí.

Stejný zájem jako vrchnost měla i státní pokladna. Úřady proto nejprve radily, potom nutily, a konečně patentem ze dne 9. června 1788 nařídily, aby každý poddaný, který má ornou půdu, odvedl na obecní sýpku třetí díl pšenice, žita, ječmene a ovsa, které jinak potřebuje na zimní a letní setbu toho kterého druhu obilí, a činil tak podobně po tři léta po sobě jdoucí. Za ty tři roky se na každém statku a v každém městě měla shromáždit zásoba obilí, jaké je potřeba k jednorozhodnutí setbě zimní a letní. Z obilního fondu nebylo připuštěno půjčovat obilí na chléb, ale poddaní obdrželi je jako zápůjčku pouze v případě neúrody nebo některé živelní pohromy k osetí svých pozemků. Vydlužené zrno měl pak poddaný po žních vrátit s jistým náměrkem namísto úroku. Náměrek byl ustanoven zpočátku na $\frac{1}{8}$, později na $\frac{1}{16}$ míry.

Nebyla to myšlenka nová. Již kardinál František kníže z Dietrichsteina, aby poddané uchránil před hladem a drahotou, ustanovil ve své závěti ze dne 29. října 1634, aby jeho dědicové, kdyby tak sám ještě za svého živobytí neučinil, na jeho statcích v jistých místech nashromáždili dostatek žita. Stalo-li se tak, hospodářské zprávy nenapovídají.

Uvedené nařízení patentu z roku 1788 bylo patrně všude provedeno jen částečně. Dne 25. září 1817 byl vydán guberniální oběžník č. 40.395, který obsahoval výzvu, aby se všude zřídil poddanský fond obilí v takovém rozsahu, aby se kryla jednorozhodnutí potřeba semena k setí na každém dominiu.

¹ Příspěvek pochází z písemné pozůstalosti MUDr. Františka Půži (1872–1932), uložené ve Státním okresním archivu v Havlíčkově Brodě, fond Půža František, MUDr., Příbyslav (osobní písemná pozůstalost), kart. 3, i. č. 103 – Drobnosti z dějin panství polensko-přibyslavského.

Na polenském panství zaujímal rustikální orná pole rozlohu 21.564 jiter a 756 čtverečních sáhů. Třetina 7.188 jiter a 252 čtverečních sáhů zůstávala podle tehdejšího způsobu hospodaření ležet úhorem. Osívalo se pak žitem 16.173 $\frac{6}{16}$ míry, ječmenem 5391 $\frac{1}{16}$ míry, celkem 21.564 $\frac{7}{16}$ mír. Dle tohoto výkazu zhotoveného roku 1821 bylo polenské panství povinno ve smyslu guberniálního nařízení udržovat v hotovosti 43.126 mír zrna žitného, ječmenného a ovesného. Z předešlých let bylo nahromážděno 8.305 mír. K doplnění bylo tudíž zapotřebí 34.820 mír. V únoru 1828 bylo pohromadě žita 5.981 $\frac{2}{16}$ míry (scházelo tedy ještě 10.192 $\frac{4}{16}$ míry), ječmene 2.361 $\frac{2}{16}$ míry (scházelo tedy 3.029 $\frac{15}{16}$ míry), ovsa 1.234 $\frac{3}{16}$ míry (scházelo 20.330 $\frac{3}{16}$ míry).²

Na Vojnoměstecu obnášela rustikální plocha 3143 jiter a 698 čtverečních sáhů. Roční výsev žita obnášel 3143 $\frac{7}{16}$ mír a ovsa 3143 $\frac{7}{16}$ mír. Po ruce bylo v roce 1828 celkem 893 $\frac{14}{16}$ mír žita a 1414 $\frac{1}{16}$ míry ovsa. Vojnoměstečtí poddaní měli svůj vlastní špýchar v Polničce, který mohl pojmut toliko $\frac{1}{4}$ roční osevní potřeby.

Panští úředníci, kteří jako zástupcové polenského velkostatku zúčastňovali se krajských konferencí zabývajících se otázkou poddanských obilních sýpek, zastávali názor, že dosavadní stav obilního fondu je pro zdejší panství úplně dostačující. Je dokázáno, že dosavadní zásoba obilního zrna v pádu potřeby poskytla dostatečnou výpomoc strádajícím. Zdejší poddaní ani v nejhorších dobách nouze nehledali výpomoc u obilních skladišť pro velké zúrokování dlužného obilí. 24 vesnic tohoto panství nebere, co komunální fondy trvat mají, na této instituci žádného podílu. Zdejší poddaný používá výnosu z obilí ke krytí peněžních dávek jak vrchnostenských, tak zeměpanských. Chlebovinu nahrazují sobě používáním bramborových a řepných jídel. Sedláku bylo by zatěžko postrádat $\frac{1}{10}$ svého ročního užitku z obilí, nehledě k výdajům spojeným se stavbou sýpek. Vrchní hospodářský úřad žádal, kdyby jiného vyhnutí nebylo, a dosavadní množství obilí uznáno bylo za nedostatečné, aby se obilní fond zvýšil toliko na polovici roční potřeby zrna k setbě, to je na 21.563 mír a 2 $\frac{1}{2}$ achtlíků. Kdyby i to zdálo se málo, tedy aby z 21.564 jiter osevné půdy odečetl se ještě šestý díl 3599 jiter a 126 čtverečních sáhů, kterážto plocha se u nás k pěstování obilí vůbec nepoužívá, nýbrž jen k sázení brambor, řep a k pěstování jetele a lnu. V tom případě osévalo by se žitem pouze 4492 jiter a 958 čtverečních sáhů se 13.477 mírami a 10 achtlíky zrna, ječmenem 1477 jiter a 853

² Míra neboli měrice byla objemovou i plošnou mírou používanou zejména pro množství obilí nebo pro výměru pozemků, po roce 1765 odpovídala 61,49 litru nebo 1918 m³, tedy $\frac{1}{3}$ katastrálního jitra. $\frac{1}{8}$ měrice se nazývala achtle nebo achtlík. Jitro odpovídalo 5755 m³ a dělilo se na 1600 čtverečních sáhů.

čtverečních sáhů se 4492 mírami a 9 achtlíky zrna, celkem 5990 jiter a 210 čtverečních sáhů se 17.970 mírami a 6 achtlíky zrna, takže roční potřeba osiva obnáší na zdejší panství ve skutečnosti 35.940 mír 9 achtlíků. Vrchní úřad dále navrhnul, aby se dodací lhůta obilí do fondu prodloužila na 20 let. Tím by se oddálila stavba komunálních sýpek, neboť teprve roku 1832 dosáhly by zásoby té výše, že by se nadále nedaly ukrýt v panských špýcharech. Pokud se týká množství obilní úrody, nemůže horská krajina při trojdílném hospodářství být hodnocena stejně jako krajina rovinatá.

Ještě z jiných důvodů nedoporučovali zkušení hospodářští úředníci shromažďování velkého množství obilí ve špýcharech. Poukazovali na to, že ve zdejší horské krajině obilí nikdy řádně nedozraje a zřídka neúplně vyschlé na sýpku se odvede. Tu pak snadno podléhá zkáze. I při dobrém opatrování nedá se držet déle než tři léta. Starší obilí více než rok k setbě se nehodí. Na panství seje se žito nikoliv staré, ale čerstvě sklizené. Oves vypůjčený z komunálních špýcharů nehodí se rovněž k setbě. Obsahuje obyčejně roučák (Frühhafer), který se při násypu nedá odloučit. Na poli pak způsobuje nestejně zrání a umenšuje rolníku sklizeň. Poněvadž, jak zkušenost učí, jeví se každého roku malá spotřeba obilí přechovávaného v kontribučním fondu, bude nutno každého roku větší část odprodat, nemá-li podlehnout zkáze, a to za cenu nízkou a eventuálně za vyšší cenu zakoupit obilí náhradní.

Také peněžní hotovost byla po ruce pro případ, že by z nedostatku zásob muselo se obilí přikoupit. V berním fondu kontribučním bylo roku 1822 uloženo 13.806 zl. 18 $\frac{3}{4}$ kr. Tento kapitál pocházel z prodeje obilí v minulých letech. Uložen byl ve veřejných cenných papírech a u soukromníků. Podle dvorních dekretů ze dnů 9. března 1793, 24. září 1807 a 21. ledna 1821 mohly být tyto peníze upotřebeny k nákupu osevního semene, z čehož vrchní hospodářský úřad znovu dokazoval, že na zdejších panstvích není nutné nashromáždit celoroční potřebu zrní k setbě.

Zemské gubernium nedalo se všemi takovými podobnými důvody zvíkat ve svém záměru. Svolilo toliko, aby se potřebné množství obilí sešlo do šesti let. Později byla tato lhůta prodloužena na dobu deseti let.

Vrchní hospodářský úřad, když jeho snaha o změnu vydaného nařízení selhala, snažil se aspoň, aby uchránil poddané od staveb komunálních špýcharů (sýpek) a jejich vydržování. Panské špýchary byly od doby, kdy vrchnost pronajímala dvorské pozemky, povětšinou prázdné, poněvadž jen malá část činže od pachtýřů odváděla se v naturáliích. Vrchní úřad proto navrhoval knížecí centrále, aby se dosud nashromážděné kontribuční obilí uložilo v panských špýcharech v Polné

a v Borové na dobu, pokud je může vrchnost postrádat. V polenském špýcharu ukládalo se toto obilí tak jako tak od dávných dob, a to bezplatně. Rovněž borovský byl k tomu účelu od roku 1817 bezplatně propůjčován, když poddaní toho roku krytbu jeho šindelem sami na svůj náklad provedli. Podobně již roku 1810 za stejným účelem dali do pořádku velkou část střechy přibyslavského zámku. Počítalo se, že na plochu 1 čtverečního sáhu je možné složit 36 mír obilí. V polenském špýcharu mohla vrchnost postrádat 80 čtverečních sáhů pro 2800 mír. Borovský špýchar měřil ve třech odděleních 113 čtverečních sáhů. Bylo zde proto možné uložit 4068 mír obilí. K témuž účelu mohl být použit i špýchar krucemburský, sestávající ze dvou oddělení zděných a ze dvou půd. Plošné prostory bylo zde 240 čtverečních sáhů, která pojmul 8000 mír obilí. V panských sýpkách bylo možno dle toho přechovávat kolem 13.000 mír obilí. Pro zbývajících 30.000 mír byla předpokládána stavba osmi nových obilních sýpek, a to:

- 1) ve Velké Losenici pro Račín, Velkou Losenici, Sázavu a Pořežín,
- 2) v Hřišti pro Modlíkov, Hřiště, Nové Dvory a Malou Losenici,
- 3) ve Volešné pro Volešnou, Poříč, Bukovou, Špinov a Českou Jablonnou,
- 4) v Šachotíně pro Šachotín, Německou Jablonnou, Utín a Horní Věžnici,
- 5) v Nížkově pro Nížkov, Rosičku, Sirákov a Poděšín,
- 6) v Hrbově pro Brzkov, Hrbov, Janovice a Skryšov,
- 7) v Dolní Věžnici pro Dolní Věžnici, Kamennou, Německý Šicendorf, Malou Věžnici a Dobronín,
- 8) v Dobré pro Dobrou, Šenfěld, Stříbrné Hory a Český Šicendorf.

Není však nikde zpráva, že by se tyto komunální sýpky skutečně stavěly. K přechovávání kontribučenského obilí stačily jen špýchary a sýpky panské, z čehož dalo by se odvodit, že se nikdy nesešlo tolik obilí, kolik ho vyžadovala roční setba.

Dnem 1. ledna 1828 najmuli poddaní ve schůzi všech rychtářů jako zástupců jednotlivých obcí na 10 let panské sýpky v Polné, Borové,³ Přibyslavi, Krucemburku a Oudoleni. Nájemné neplatili, zavázali se toliko, že budou přispívat na jejich opravy částkou přiměřenou používané rozloze. Roku 1837 propůjčila jim vrchnost znovu jmenované sýpky proti jednoroční výpovědi *ad libitum domini* (do doby odvolání souhlasu majitelem panství) za roční nájemné 120 zl. Opravy budov obstarávala však nadále vrchnost.

Zrušením poddanství a patrimoniálních úřadů nastala změna i ve správě kontribučenských sýpek. Z rukou vrchnostenských úřadů přešly

³ Dochovala se zpráva, že panská sýpka v Borové se začala stavět na jaře roku 1692.

ve správu zvláštních výborů složených z podílníků. Zemským zákonem ze dne 9. června 1863 byly zrušeny a přeměněny v hospodářské záložny, jejichž řád určoval zemský zákon ze dne 6. srpna 1864. Když poslední předseda kontribučenského fondu obilního Antonín Jakeš, rolník v České Jablonné, v červenci 1864 chtěl vypovědět nájem panských špýcharů do konce září téhož roku, nebyla zprvu jeho výpověď přijata, s odkazem, že platí výpověď celoroční. Vrchní ředitel panství Seidemann však ji přijal, neboť se mu naskytla příležitost pronajmout je draž, než platil fond (tedy 120 zl.). Polenský špýchar byl pronajat soukromníkům jako skladiště za 127 zl., přibylavskou sýpku najal mlynář Rojka toliko za 4 zl. celoročního platu, poněvadž se v ní usídlil brouk pilous (Kornwurm), ježž bylo těžko vypudit.

Je dlužno ještě zaznamenat, že dlužné obilí do kontribučenského fondu mohlo být zajištěno na usedlosti v pozemkové knize. Kníže Dietrichstein schválil také návrh, aby nedbalému dlužníku polenského panství mohla být dána část jeho pozemků do nájmu domkařům, až by se činži zaplatila dlužná dávka.

Jan Prchal, Ludmila Vomlelová

Kulový blesk a zemětřesení na Polensku

Jak vzniká kulový blesk, o tom mnoho nevíme, neboť se jedná o zřídka se objevující atmosférický úkaz. Ačkoliv pozorování kulového blesku jsou zaznamenána už ve středověkém období, vědecké vysvětlení dosud není jednoznačné a nedaří se ani experimentální simulace kulového blesku v laboratoři za definovaných a opakovatelných podmínek. Nejznámějšími badateli zabývajícími se kulovým bleskem byli patrně fyzikové Georg Wilhelm Richmann, Pjotr Leonidovič Kapica a Nikola Tesla – právě Teslovi se dařilo nejspíš kulový blesk poměrně často vytvořit, Richmann na své pokusy roku 1753 doplatil životem.

Kulový blesk se objevuje především za bouřlivého počasí v podobě koule o průměru do několika decimetrů, bílé, ale i modré, žluté či jiné barvy. Poté, co urazí krátkou dráhu, se ztrácí, jeho zánik je však často provázen výbuchem. Kulové blesky jsou častěji pozorovány také v seismicky aktivních oblastech.

Kulový blesk byl několikrát zpozorován také v naší oblasti – na Vysočině. Nejspíš první záznam o kulovém blesku v Polné pochází z roku 1821. Dne 15. července toho roku udeřil o 11. hodině večer blesk do věže Kaplanky, kde tehdy sídlila městská škola. Že se jednalo o blesk

kulový, dokládá chování úkazu v budově: podle dobového záznamu blesk „rozštípnuv věžku v půli, zasáhl 3. a 4. třídu, 50 dír do zdi nadělal a ze světnice do světnice se honil. I do světničky kantora Josefa Khuna vrazil. Ale ten tvrdě spal.“ Vzniklý požár se podařilo rychle uhasit, ale kvůli řádění blesku i tak povstala polenské obci škoda 500 zlatých.¹

Na stránkách sborníku Polensko bylo již uveřejněno několik zážitků, jak je sdělili čtenáři. Před časem obdržela redakce další vzpomínky od členky Klubu Za historickou Polnou a Fotoklubu Polná, úspěšné fotografky Ludmily Vomlelové, které se týkají výskytu kulového blesku na Vysočině:

„V letech 1955 až 1960 jsem pracovala na Krajské správě spojů v Jihlavě v oddělení technické evidence. Šéfoval nám pan Ludvík Lavička z Přímělkova. Když se jednoho dne hnala přes Jihlavu docela velká bouřka, vzpomněl si na jednu u nich v Přímělkově, a tu nám docela barvitě vylíčil. Stalo se to u některého ze sousedů Lavičkových, kdy jim ve dne za pořádného rachotu při bouřce prolétl střechou až do kuchyně kulový blesk. Ohnivá koule nebyla „troškař“, patřičně se v kuchyni vyřádila a otevřenými dveřmi vylétla ven, namířila si to rovnou do chlívků, kde se vypořádala s prasetem. Bylo však pokračování. Přes dvůr to nabrala rovnou za humna, kde porazila plot na zahradě a tam se konečně zavrtala do země. Docela slušný výkon! Takže z této nečekané návštěvy čekala sousedy oprava střechy a kuchyně, rychlá zabíjačka a stavba větší části plotu na zahradě. Ještě štěstí, že tomu řádění nestál v cestě někdo z rodiny.

Jiné setkání s kulovým bleskem zažila moje tetička. Špinov je malá vesnička, sedm kilometrů od Polné. Je to rodiště mojí maminky. V době mého raného dětství měla obec devatenáct čísel a já jsem tehdy měla strach, že v ní mohu zabloudit. Maminčina sestra – teta Anička – při našich prázdninových pobytech u nich nám jedenkrát vyprávěla o jedné noční bouřce a zážitku s kulovým bleskem. Když už bouřka nabírala na síle, tetička vstala z postele a šla do kuchyně, aby zapálila hromničku. Po pár krocích v kuchyni uslyšela ránu jako z děla a z kamen mezi šíny vyletěl kulový blesk. Oběhl celou kuchyni i uprostřed stojící ztuhlou tetičku a vletěl zpátky do kamen. Kudy našel cestu ven, kdopak ví... Dnes už si nevzpomenu, jak dlouho se tetička vzpamatovávala, ani jak rychle šupla zpátky pod peřinu, ani jak moc se jim ta ohnivá koule podepsala v kuchyni na zdi. Je to vzpomínka stará tři čtvrtě století, ale snad stojí za zaznamenání.“

V oblasti Polenska bylo mj. několikrát zaznamenáno i **zemětřesení**. Pro naši oblast rovněž dosti výjimečný přírodní jev. Popsal je

¹ Prchal, Jan: *Polná v 19. století*. Polná 2005, s. 11.

například ve svých pamětech děkan Petr Florian (1693–1775), působící v Polné od roku 1723. Přehled o výskytu tohoto přírodního jevu v oblasti Českomoravské vysočiny najdeme též v publikaci historika PhDr. Zdeňka Jaroše *Jihlava v datech*. Pokud je totiž zemětřesení zmíněno v historii města Jihlavy, týká se s velkou pravděpodobností i oblasti Polenska. V Polné, vzdálené od Jihlavy 15 km, se totiž pozorování otřesů v řadě případů shoduje s jejich výskytem v Jihlavě.

Nejstarší záznam je ze 4. a 5. srpna 1328, kdy velké zemětřesení údajně značně poničilo části horních šachet. Jiné otřesy byly v Jihlavě pozorovány v následujícím roce 25. ledna.

Zajímavý je údaj z roku 1443. Dne 5. června velké zemětřesení způsobilo v Jihlavě „kolébání“ věže a boření domů a sýpek. Další záchvěvy byly v Jihlavě pozorovány 26. března 1511 a 29. června 1590. V tom roce zasáhlo 15. září Jihlavu a okolí ještě jedno, větší zemětřesení. Projevilo se údajně v sedmi vlnách. Byly zaznamenány velké škody na dolech a dalším majetku. Karel Pražan uvádí ve svých poznámkách, že otřesy byly v tom roce pozorovány také v Polné.

Dle výpisků zmíněného vlastivědného badatele kaplana Karla Pražana (1843–1883)² bylo na Polensku zaznamenáno zemětřesení 20. února 1616. Údajně se projevilo v oblasti od Jihlavy směrem na Žďár nad Sázavou a Velké Meziříčí. Podobné otřesy byly v Polné dle Pražana pozorovány i v roce 1582.

Slabé zemětřesení bylo v Polné, Jihlavě a Brně zaznamenáno 9. června 1749. Záznam o něm zanechal polenský děkan Florián: „9. června zpozoroval jsem kolem půl 9. ráno ve svém pokoji zemětřesení; jak jsem seděl u stolu, začaly se mi nohy klátiti a pohybovati. Zemětřesení to v okamžiku přestalo. Bylo také pozorováno v tutéž hodinu v Brně a v Jihlavě, zde však silnější, takže kalamář zazvučel na své podložce a peníze na stole položené se pohnuly. Jihlavští studenti se báli, že se škola na ně zřítí. V Polné nikdo zemětřesení nezpozoroval mimo mne a zámeckého hejtmána, který ležel v posteli v zámku se dnou. Hejtmán viděl, jak se pohnuly zbraně na stěně visící.“³

Dne 27. února 1768 bylo v Polné pozorováno další zemětřesení. Také v Jihlavě bylo zaregistrováno. Trvalo zde 2 minuty a dosáhlo 6° Richterovy stupnice.

Podobné otřesy, při nichž ovšem nedošlo k žádným závažným škodám, byly v naší oblasti zjištěny i v dalších letech (1785, 1786, 1837, 1856, 1873, 1876, 1936, 1939).

² Městské muzeum Polná, Po-2369, 3084-85, FS 38937.

³ Turecký, Karel: *Kniha pamětihodných událostí zaznamenaných Petrem Floriánem, děkanem polenským od roku 1726*. Polná 1939, s. 45.